

خیابان زایی، ضرورتی ناخواسته برای پایتخت

بخش دوم: بلدیہ در میان دو راهکار برای خیابان سازی

عباس جلالی

سنگفرش با کوشش و پیگیری بیشتری دنبال می‌شود. برای اینکه خیابانهای نوزاده در شمال و باختر پایتخت بی‌گمان نیاز به زیرسازی و پوشش خواهند داشت. بلدیہی تهران در گیرودار تصمیم‌گیری برای سنگفرش یا زیرسازی و آسفالت‌ریزی، ناگهان در ۱۸ فروردین‌ماه ۱۳۱۱ خبر آسفالت‌ریزی میدان سپه را می‌دهد، در حالیکه کار سنگفرش در خیابان پهلوی همچنان دنبال می‌شود. در این روز بلدیہ تهران رویکردی پایدار را در پایتخت می‌آغازد که با همه‌ی گسست‌ها، همواره تا به امروز دنبال شده است. روند کار آسفالت‌ریزی و آسفالت‌پزی تغییری چندان نکرده است و ماده‌ی اصلی و شیوه‌ی پوشش همانی است که به آسفالت گرم / بتن آسفالتی گرم شناخته می‌شود.

بتن آسفالتی، پوسته‌ی فشرده و سیاهرنگی است که استخوان‌بندی آن را سازه‌های سنگی دارای دانه‌بندی پیوسته (با کمترین فضای خالی) تشکیل می‌دهد و ریزه‌های آن را قیر بهم می‌چسباند. بتن آسفالتی جسم همگن و توپری است که پایداری برشی نسبتاً زیادی دارد. در برابر عوامل آب و هوایی، چرخ خوردروها

نیمه‌ی نخست سال ۱۳۱۱ خورشیدی آغاز می‌شود، از رخدادهای مهم شهرسازی در ایران شمرده می‌شود، زیرا با پر کردن خندقهای پیرامون تهران دوره‌ی ناصری، اینک خیابانهای تازه زاده شده‌اند که با فزونی خودرو و آمد و شد، نیاز به زیرسازی و کفسازی دارند که می‌باید با سنگفرش کردن یا آسفالت‌ریزی به انجام رسد، در بخش نخست این نوشته ← (جلالی، عباس؛ شهردار/ریها ۹۷) پس از بررسی وضعیت جهان در نیمه‌ی نخست سده‌ی بیستم میلادی، به رخدادهای هم‌هنگام در ایران نیز پرداخته شد و چندین سند از جمله مقاله‌ای درباره‌ی "خیابان‌سازی" و قانون مهرماه ۱۳۰۹ درباره‌ی "خیابان‌کشی" پایتخت، بررسی گردید.

نشان دادیم که در ۲۰ خردادماه ۱۳۱۰ کار سنگفرش خیابانهای پایتخت آغاز می‌شود. از هشتم دی‌ماه همان سال دوگانگی رفتاری در کفسازی خیابانها و پوشش آن رخ می‌نماید. در روز ۲۱ اسفند در خبری از روزنامه /اطلاعات، مشخص می‌گردد که آسفالت‌ریزی را یک شرکت نفتی با نام پرس.آذ.نقط بر عهده داشته که پیمانش با بلدیہ پایان گرفته و برای همین نیز، کار

و دیگر وسایل ترابری بخوبی تاب می‌آورد و اگر زیرسازی درستی داشته باشد، نیاز به تعمیر هم ندارد. در این ساختار بجای دوغاب سیمان، قیر بکار رفته است و برای پر کردن هرچه بیشتر فضاهای خالی آن از گُرد سنگ استفاده می‌شود. مواد آسفالت را در ماشینهای خودکار درهم آمیخته می‌پزند و می‌سازند، سپس بر روی راه زیرسازی شد پخش می‌کنند و با غلتک می‌کوبند. آسفالت را با ۴ یا ۵ سانتیمتر ستبراء، در یک لایه و با ستبرای بیشتر، در بیش از یک لایه پهن می‌کنند.

از تغییرات مهمی که در این شیوه از آغاز تاکنون رخ داده، بهره‌برداری از "قیر طبیعی" در آن سالها بود. که اینک قیر نفتی جای آن را گرفته و به روند آسفالت‌سازی شتاب بخشیده است. قیر از دید خاستگاه به سه دسته؛ قیرهای طبیعی، قطرانی و نفتی بخشبندی می‌شود: قیر طبیعی، گروهی از مواد قیری هستند که زیر تأثیر عوامل آب و هوایی و با گذشت زمان و تبخیر رفته‌رفته‌ی مواد فرّار نفت به گونه‌ای طبیعی پدید آمده‌اند و بدون نیاز به روشهای تقطیر به کار می‌روند و از دید ترکیب و خواص، بسیار متنوع هستند. چنین قیری ممکن است به صورت خالص در طبیعت وجود داشته باشد از گونه‌های آن (۱) قیر دریاچه، مانند دریاچه‌ی قیر بهبهان ایران و دریاچه قیر ترینیداد (۲) قیر معدنی که از کانسارها استخراج می‌شود. چندانکه در سوم خرداد سال ۱۳۱۲ در خبری می‌خوانیم که، "چون بلدیه تصمیم دارد که خیابانهای حوزه‌ی مرکزی شهر را در سال جاری آسفالت‌ریزی کند و اجرای این منظور احتیاج به مقادیر زیادی قیر دارد و لذا برای تهیه قیر جهت اجرای منظور فوق مطالعات و اقدامات لازم بعمل آمده و نمونه‌ای از قیرهای خالص و قیرهای دارای مواد خارجی که از معادن غرب بدست آمده، ارسال گردیده است تا نسبت به استخراج آن اقدام مقتضی بشود." (۳) چشمه قیر روان که در بوستان

جنگلی شهرستان دهلران جای دارد و پیشینه‌ی آن به ۵ هزار سال می‌رسد و در منابع ایلامی (عیلامی) از آن یاد شده است.

بررسی اسناد و اخبار

در روز ۲۹ فروردین سال ۱۳۱۱ دو خبر متضاد در *اطلاعات روزنامه‌ی رسمی آن روزگار* چاپ می‌شود. یکی سنگفرش خیابان پهلوی، ادامه و پیشرفت کار آن که در خبر آمده "... علاوه بر اینکه خیابان پهلوی را از چند قسمت شروع به سنگفرش نموده‌اند، در خیابان جلوی سر درب مدرسه‌ی نظام نیز شروع به سنگفرش کرده‌اند." در خبر دوم، "... عملیات قیرریزی در میدان سپه قریب به خاتمه است. خیابانهای چهار سمت میدان قیرریزی شده و اینک مشغول ساختمان پیاده‌روهای میدان سپه می‌باشند و تا چند روز دیگر قسمت ساختمان میدان سپه بکلی خاتمه خواهد یافت. عملیات ساختمانی خیابان لاله‌زار برای قیرریزی ادامه دارد." در این خبر گسترش کفسازی و آبادانی خیابانهای پیرامون توپخانه به ویژه لاله‌زار؛ شکوفاترین و مدرن‌ترین خیابان آن روزگار هویدا است. آنچه شگفت می‌نماید تصمیم‌گیری دوگانه برای یک فضای شهری است. دانسته نیست که چرا بلدیه چنین هزینه‌ی گزافی را برای خیابانهای نوساز شمال باختری و باختر پایتخت بر باد داده است. خاستگاه این شتابزدگی را می‌باید در شیوه‌ی اجرای کارها به دست نظامیانی چون کریم آقا بوذرجمهری دانست. سه ماه بعد در اعلانی کوتاه، فروش زمینهای حریم خندق از دروازه‌ی باغشاه تا خیابان کاخ در روزنامه چاپ می‌شود که می‌تواند گوشه‌ی دیگری از گسترش شتابانگی و روند خیابان‌زایی را نشان دهد.

در نیمه‌ی خردادماه باز هم به خبری دو پهلوی می‌رسیم که، "از طرف بلدیه اقدام به آسفالت‌ریزی خیابان باب همایون شده و شروع به مقدمات کار

اعلان مناقصه

زیر سازی و اسفالت ریزی پیاده رو

بلدیه طهران زیر سازی (شفته ریزی) و اسفالت ریزی پیاده رو خیابانهای علاء الدوله و باب همایون و جباخانه و سیه و ناصریه را با مراعات شرایط ذیل بمنافسه میگذارد :

۱ - قطر زیر سازی (شفته ریزی) باید اقلاده ساتیمتر منظور و کلبه مخارج آن از مصالح اجرت و غیره با کنتراچی باشد

۲ - قطر اسفالت باید ۳٫۵ سانتیمتر منظور و کلبه مخارج آن از قیمت اسفالت - سوخت - ماسه و اجرت و غیره با کنتراچی خواهد بود (جهت کنتراچیبانی که تهیه اسفالت غیر مقدور است اسفالت لازمه بوسیله بلدیه تدارک خواهد شد که در اینصورت قیمت اسفالت باید موضوع گردد)

۳ - عملیات زیر سازی و اسفالت مزبور لازم است مطابق دستورات فنی و نمونه موجوده در میدان سپه انجام گیرد .

۴ - داوطلبان شرکت در مناقصه لازم است میزان پیشنهادات خود را با متر مربع تعیین نمایند
• هر یک از پیشنهاد دهندگان لازم است مبلغ یا نقد ریال بطور ودیعه در صندوق سرویس وصول عواید بلدیه امانت گذارده رسید دریافت دارند تا در صورتی که مناقصه بنام پیشنهاد دهنده اصابت و از قبول یا انجام آن خود داری نمود مبلغ ودیعه بنهم بلدیه ضبط گردد والا وجوه ودیعه بدارندگان قبوض مسترد خواهد شد ،

۶ - داوطلبان شرکت در مناقصه لازم است پیشنهادات خود را از تاریخ نشر این اعلان لغایت ۱۵ روز در پاکت های مهور با قید جمله (مربوط بمناقصه زیر سازی و اسفالت ریزی پیاده رو) و ذکر نمرة قبض سرویس وصول عواید بلدیه روی پاکت تسلیم سرویس مباشرت نمایند تا در نیم سه شنبه ۲۳ خرداد ساعت پنج بعد از ظهر کلبه پیشنهادات با حضور پیشنهاد دهندگان در سرویس اخیر مفتوح گردد .

۷ - بلدیه طهران در رد و قبول پیشنهادات واصله مختار است .

بلدیه طهران

۷ خرداد ۱۳۱۲

نمبر ۳۴۰۳

نمبره اعلان ۶۱۲

کرده و فعلاً تصمیم جدی برای آسفالت سایر خیابانها اتخاذ نشده و منظور اینست که بقیه سنگفرش شوند. عملیات سنگفرش خیابان پهلوی تا نزدیکی چهارراه خیابان مزبور رسیده است. عملیات استخراج سنگ از معادن دوشان تپه جریان دارد و به جدیت مشغول استخراج سنگ هستند."

سند مهم

تنها سندی که می تواند دو گونه کاری را در آن سالها برای رویکرد خیابان سازی بناگزیر، نشان دهد، خبری است که به تاریخ ۱۳۱۱/۵/۳۱ در روزنامه‌ی اطلاعات چاپ شده است. در این خبر یکبار دیگر نام این شرکت شورویایی به میان آمده: " قرارداد پیمانکاری شرکت پرس.آذ.نقط بر طبق کنتراتی که بین

اداره‌ی بلدیه‌ی تهران و پرس.آذ.نقط برای قیرریزی خیابانها منعقد شده بود. از طرف مؤسسه‌ی مزبور، محوطه‌ی میدان سپه و خیابان لاله‌زار آسفالت ریزی شده و کنترات [= پیمانکاری] مزبور خاتمه یافت و ضمناً خیابان باب همایون نیز از طرف پرس.آذ.نقط آسفالت و خاتمه پذیرفت. اینک به طوریکه اطلاع یافته‌ایم چون نسبت به تجدید کنترات و ساختمان خیابانهای دیگر هنوز مذاکراتی با مؤسسه مزبور به عمل نیامده و مدت کنترات هم خاتمه یافته است. از قرار معلوم مؤسسه‌ی پرس.آذ.نقط در صدد عودت دادن ماشینهای مخصوص خیابان سازی می‌باشد." این خبر جایگاه شرکت پیمانکار روسی و وابستگی شدید بلدیه‌ی تهران به این شرکت را نشان می‌دهد. خود شرکت نیز ماشین ابزارهایش را از جایی دیگر

اعلان مناقصه اجرت زیرسازی شوسه

بلدیه طهران اجرت زیر سازی (شفته ریزی) شوسه های اطراف ارگ - خیابان جبا خانه - خیابان ناصریه و خیابان علاء الدوله را با مراعات شرایط ذیل بمناقصه میگذارد .
 ۱ - مخارج حفر شوسه - اجرت شفته ریزی و زیر سازی و تهیه کلیه اثاثیه مورد احتیاج با کفراحتی و فقط ندادن و تحویل آهک لازم با اینموسه خواهد بود .
 ۲ - حداقل قطر زیر سازی (شفته ریزی) باید بیست سانتی متر منظور و مطابق دستورات فنی انجام گیرد .

۳ - میزان پیشنهاد لازم است در بکمتر مریم تعیین گردد .

۴ - هر يك از پیشنهاد دهندگان لازم است مبلغ ۲۵۰ ریال تحویل صندوق سرویس وصول عواید بادی نموده رسید دریافت دارند تا در صورتیکه مناقصه بنام پیشنهاد دهنده اصابت و از قبول یا انجام آن خود داری نمود مبلغ ودیعه بنظم بلدیه ضبط و الا وجوه ودیعه بدارندگان قبوض مسترد خواهد شد .

۵ - داوطلبان شرکت در مناقصه لازم است پیشنهادات خود را در پاکت های مهبور و قید جمله (مربوط بمناقصه اجرت زیر سازی شوسه) و ذکر نمره قبض مبلغ ودیعه روی آن از تاریخ نشر این اعلان لغایت ۱۵ روز تسلیم سرویس مباشرت نمایند تا در بوم پنجشنبه ۲۵ خرداد ۱۳۱۲ کلیه پیشنهادات واصله باحضور پیشنهاد دهندگان مفتوح گردد .

۶ - بلدیه طهران در رد یا قبول پیشنهادات واصله مختار است .

بلدیه طهران

۸ خرداد ۱۳۱۲

نمبر ۳۵۲۳

نمبر اعلان ۶۳۶

احتمالاً شوروی تأمین می نموده که اینک ناگزیر به عودت آنها شده است.
 در خرداد ماه سال ۱۳۱۲ بلدیه اعلانیهای گسترده، دقیق و پی در پی را انتشار می دهد که در پس آنها می توان تلاشی را برای سر و سامان دادن به کار آسفالت خیابانهای پایتخت بچشم دید.
 در آغاز یکمین روز از خرداد ماه شهرداری تهران برای رویکردی تازه آماده شده و اعلام می دارد که، " بلدیهی تهران می خواهد برخی از خیابانهای شهر را آسفالت ریزی نماید و می افزاید که این کار به ماشین آلات بسیاری نیاز دارد که کنتراست آن از شرکتها مقرون به صرفه نیست و پس از مطالعات کامل! بلدیه تصمیم می گیرد که ماشین آسفالت ریزی را که در پایتخت وجود دارد خریداری نماید. برآورد خرید ماشین آلات ۶۰ هزار تومان بوده که ۲۵ هزار تومان آن را بلدیه پرداخته است. بلدیه می خواهد خیابان ناصریه [= ناصر خسرو]، علاءالدوله [= فردوسی] و خیابان ارگ را آسفالت ریزی نماید. این کار پس از مقدمات آغاز خواهد شد. شش روز پس از این اعلان، بلدیه نخستین

مناقصه برای " زیرسازی و آسفالت ریزی پیاده رو" را اعلام می کند. (سند یکم). در این آگهی از ۵ خیابان نام رفته که می باید پیاده روهای آن زیرسازی (شفته ریزی) و آسفالت ریزی بشود. این خیابانها علاءالدوله، باب همایون، جباخانه، سپه و ناصریه هستند. شرایط برای این مناقصه ۷ مورد بوده که در بند سوم آن آمده است، " عملیات زیرسازی و آسفالت مزبور لازم است مطابق دستورات فنی و نمونهی موجوده در میدان سپه انجام گیرد" و همین اشاره خود نشان می دهد که میدان سپه (توپخانه) نخستین جایی است که در آن کارهای زیرسازی و آسفالت در پایتخت انجام شده است.

یک روز بعد در هشتم خرداد ماه، بلدیه دومین اعلان خود را دربارهی مناقصهی اجرت [= دستمزد] زیرسازی شوسه یا همان شفته ریزی نشر می دهد. این اعلان دربارهی خیابانهایی است که در اعلان روز پیش آمده بود. در بند دوم اعلان، دربارهی ستبرای شفته ریزی و مطابقت آن با مشخصات فنی سخن رفته است. (سند دوم)

اعلان مناقصه آسفالت ریزی شوسه

بلدیه طهران آسفالت ریزی شوسه های اطراف ارگ - خیابان جباخانه - خیابان ناصریه و خیابان علاءالدوله را با مراعات شرایط ذیل بمنافصه میگذارد :

۱ - قطر آسفالت ریزی طبقه تحتانی بطور متوسطه ۳۰ سانتیمتر و حد متوسط قطر آسفالت طبقه فوقانی ۳۰ سانتیمتر منظور گردد بنحویکه قطر آسفالت ریزی دو طبقه مزبور کمتر از هفت سانتیمتر نباشد .

۲ - ترکیب آسفالت - سنک شکسته - ماسه بدون خاک و شن نخودی بتناسبیکه تطبیق با اصول فنی نماید باستثنای قیمت آسفالت بخرج کنتراچی تهیه و در سطح معیار بمصرف خواهد رسید .

۳ - کلیه ماشین آلات آسفالت سازی بلدیه بکدستگاه غاطک بزرگ بکدستگاه غاطک کوچک و ماشین سنک شکن که در دوشان تپه و میدان مشق نصب گردیده با اختیار کنتراچی گذارده میشود سایر اتانیه بهمه کنتراحت کننده است .

۴ - مکانیسمین ماشین آلات شوهر غاطک ها ذغال سنک لازمه جهت مصرف ماشین آلات و غاطک و همچنین نطف و بنزین مورد احتیاج ماشین آلات بلدیه بهمه بلدیه است .

۵ - عملجات پای ماشین آلات و وسایل حمل سنک لاشه تا ماشین دوشان تپه و حمل سنک شکسته و خاک آهکی که مورد احتیاج آسفالت کاری است از دوشان تپه تا پای ماشین های میدان مشق و حمل آسفالت ساخته شده حاصله از ماشین آلات تا محل مصرف کلیه بخرج کنتراچی است .

۶ - داوطلبان شرکت در مناقصه لازم است قیمت یک متر مربع آسفالت ریزی شوسه را مطابق آسفالت شوسه میدان سپه تعیین نمایند .

۷ - هر یک از پیشنهاد دهندگان لازم است مبلغ ۱۰۰۰ ریال بعنوان ودیعه در صندوق سرویس وصول عواید بلدیه امانت گذارده رسید دریافت دارند تا در صورتی که مناقصه بنام پیشنهاد دهنده اصابت و از قبول یا انجام آن خود داری نمود مبلغ ودیعه مشار الیه بنعم بلدیه ضبط گردد والا وجوه ودیعه بدارندگان قبوض مسترد خواهد شد .

۸ - داوطلبان لازم است پیشنهادات خود را از تاریخ نشر این اعلان لغایت ۱۵ روز در پاکت های مهور با قید جمله (مربوط بمنافصه آسفالت ریزی شوسه) و ذکر نمره قبوض و وجوه ودیعه روی پاکت تسلیم سرویس مباشرت نمایند تا در یوم دوشنبه ۲۹ خرداد کلیه پیشنهادات با حضور پیشنهاد دهندگان در سرویس مزبور مفتوح گردد .

۹ - بلدیه طهران در رد و قبول پیشنهادات واصله مختار است .

نمره اعلان ۶۷۱ - نمره ۳۶۵۲ - ۱۰ خرداد ۱۳۱۲ - بلدیه طهران

می توان دید و از بند پنجم اعلان می توان شیوهی زیرسازی و چگونگی آن را دریافت. در گزارش مصور از روزنامه اطلاعات در روز نهم دیماه ۱۳۱۳ نوشته شده که، "ساختمان خیابانها با آسفالت امتحان خوبی داده اند." و در پی آن آمده که، "تمام مواد آسفالت در خود مملکت تهیه می شود، قیر در نواحی لرستان به حد وفور در رودخانه ها پیدا شده، رفته رفته به تهران حمل شده و به مصرف ساختن آسفالت می رسد." این گزارش آسفالت ریزی وسط خیابان علاءالدوله است که در همان سال به مناسبت هزارمین سال تولد شاعر بلندآوازه ی توس، خیابان فردوسی نام گرفت.

سه روز بعد در یازدهم خرداد، بلدیه سومین اعلان خود را درباره ی آسفالت خیابانها نشر می دهد که یکی از مهمترین اسنادی است که ریزه کاریها و دقت تحسین برانگیز مدیران فنی را در آن سالهای دور نشان می دهد. اعلان با نام "مناقصه آسفالت ریزی شوسه" چاپ شده است. از ۹ بند درست شده و شرایط آسفالت برای خیابان اطراف ارگ، خیابان جباخانه، ناصریه و خیابان علاءالدوله در آن آمده است. ← (سند سوم) در بند ۱ و ۲ مشخصات دقیق قطر آسفالت که دو لایه بوده و ترکیب آسفالت آمده است. بند سوم نوع ماشین آلاتی را که برای آسفالت در آن روزگار به کار می رفته،

پانوشت:

1- Natural Bitumens

منابع:

اطلاعات، روزنامه، سالهای ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳
عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران، جلد اول، نشر نامک، ۱۳۸۴.